

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Biblioteki starożytności, czyli o tym co było pomiędzy IV dynastią a Konstantynem I

Author: Dorota Sochocka

Citation style: Sochocka Dorota. (2011). Biblioteki starożytności, czyli o tym co było pomiędzy IV dynastią a Konstantynem I. "Nowa Biblioteka" (Nr 1 (2011), s. 7-23).

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

ARTYKUŁY I KOMUNIKATY

Nowa Biblioteka
nr 1 (8), 2011

Dorota Sochocka

Koło Naukowe Bibliotekoznawców
Instytut Bibliotekoznawstwa i Informatyki Naukowej
Uniwersytet Śląski w Katowicach
Opiekun: dr Agnieszka Bajor
e-mail: dorotasochocka@gmail.com

BIBLIOTEKI STAROŻYTNOŚCI, CZYLI O TYM CO BYŁO POMIĘDZY IV DYNASTIĄ A KONSTANTYNEM I

ABSTRAKT:

W artykule starano się stworzyć zarys rozwoju bibliotek od czasów najdawniejszych aż do IV w. Uwzględniono materiały historyczne oraz archeologiczne dotyczące starożytnego Egiptu, Mezopotamii, Chin. Wzięto pod uwagę epokę hellenistyczną, aż do czasów Imperium Romanum. Za ramy chronologiczne przyjęto okres panowania IV dynastii w Egipcie, gdyż z tego okresu pochodzą pierwsze dostępne źródła dotyczące bibliotek, oraz rządy Konstantyna I, który poprzez swój chrzest, a także założenie nowej stolicy Cesarstwa Rzymskiego, rozpoczął okres podziału cesarstwa.

SŁOWA KLUCZOWE:

Bibliotekarstwo. Imperium Romanum. Starożytne biblioteki.

*Wybierz tu sobie jakąś ładną książkę
Do przeczytania. Najpierw, bez pośpiechu,
Dokładnie wszystkie obejrzyj tytuły:
Jest Homer, Hezjod, Orfeusz, Epichram,
Jest I Chojrilos, są także tragedie
I inne pisma...*

(Athen. IV 57)

W człowieku od zawsze drzemała potrzeba nie tylko porozumienia z innymi, ale również pragnienie pozostawienia po sobie śladu w historii. Od kiedy człowiek bytował w jaskiniach, tworzył na ich ścianach malowidła. Nieunikniona w czasie rewolucja neolityczna sprawiła, że wyszedł z jaskini i powędrował w świat szukając żyznych ziem zdalnych pod uprawę. W okolicach IV tysiąclecia p.n.e. na teren zwany Mezopotamią przybyły ludy Sumerów. Nie ma wątpliwości, że ów lud posiadał już własny system znaków, znany nam jako alfabet. Jego używanie przejęli Akkadowie, którzy w późniejszym czasie udoskonali go oraz rozpowrzechnili. Wykorzystywali oni materiał pisarski w postaci glinianych tabliczek. Niewiele później, w okolicach połowy IV tysiąclecia p.n.e. w delcie Nilu pojawił się papirus, wytwarzany z rośliny o tej samej nazwie. Oczywiście nie były to jedyne znane w tym czasie materiały [6, s. 22-26]. W starożytnych Chinach używano również kości, skorup żółwi, rozciętych lasek bambusowych, a później drewnianych deszczulek, na których ryto rylcem [2, s. 30-31].

W tych wszystkich starożytnych państwach materiał pisarski łączyła przede wszystkim jedna cecha: był on łatwo dostępny na danym terenie. Dzisiaj trudno byłoby wyobrazić sobie mieszkańców sumeryjskich państw-miast piszących na żółwich skorupach, z tej prostej przyczyny, że w Mezopotamii nie było żółwi. W momencie, w którym ludy posiadały nie tylko zdolność wytwarzania materiałów pisarskich, ale również umiejętność pisania i przechowywania zbiorów rozpoczęła się długa, wielowiekowa historia bibliotek [2, s. 11-19].

Starożytny Egipt

O bibliotekach egipskich (zanim zostały nierozzerwalnie związane z epoką hellenistyczną) wiemy niewiele, a przynajmniej nie tyle ile byśmy chcieli. Wiadomo jednak, że takowe miejsca istniały już za czasów starego państwa, a dokładnie IV dynastii, panującej w latach 2600-2480 r. p.n.e. Chodzi oczywiście o jeden z grobowców w Gizeh, na którym odnaleziono napis opowiadający o dwóch kapłanach – ojcu i synu, którzy byli dygnitarzami na dworze faraona Cheopsa. Nazwano ich „pisarzami domu ksiąg”. Z tych oto trzech słów naukowcy wysnuli wniosek, iż już za czasów panowania Cheopsa (2620-2580 p.n.e.)¹ musiało istnieć miejsce, w którym przechowywano wszystkie najważniejsze państwowe dokumenty, listy, spisy oraz akta. Natomiast ojca i syna uzna-

---

¹ Daty zawarte w nawiasach okrągłych przy nazwach osób w całym artykule oznaczają daty panowania.

no za pierwszych bibliotekarzy świata. Nie był to jedyny dowód istnienia takich placówek [6, s. 12].

W połowie drogi pomiędzy Memfis a Tebami, w gruzach rezydencji faraona, odnaleziono 385 cegiełek glinianych zapisanych pismem babilońsko-asyryjskim. Są to zbiory archiwalno-biblioteczne za czasów Amenhotepa III (1411-1375 r. p.n.e.) oraz jego syna Amenhotepa IV (1375-1358 r. p.n.e.) [6, s. 13]. Należy dodać, że to istotne źródła dla tego okresu – w tym czasie odbyła się bowiem jedna z największych i bezwzględnie najsłynniejszych bitew starożytnego wschodu, mianowicie bitwa pod Kadesz [4, s. 121-122].

Wśród tabliczek odnalezionych w Tell El-Amarnie była również mała, jasnoniebieska, fajansowa tabliczka z ciemnoniebieskim, wrytym imieniem Amenhotepa III i jego małżonki, oraz tytułem: *Księga o sykomorze i oliwce*. Tę tabliczkę powszechnie uważa się za pierwszy ekslibris świata. Mogła ona służyć jako wieczko skrzynki mającej chronić papirus.

Grecki historyk Diodor pisał o istnieniu za panowania Ramzesa II (1348-1281 r. p.n.e.) „świętej biblioteki”. Nie wiadomo jednak czy była to biblioteka nadworna, czy może pełniła jakieś inne funkcje. Archeolodzy odkryli w pałacu królewskim nazwiska jej kolejnych bibliotekarzy Neb-nufrea oraz Nufre-hetepa. Najciekawszym zjawiskiem był jednak napis widniejący nad biblioteką – „lecznicza duszy” [5, s. 13].

Niestety ze źródeł do dziejów bibliotek najstarszego okresu Egiptu to już niemalże wszystko. Kolejne pochodzą już z czasów panowania Ptolemeusza, czyli czasu od III w. p.n.e. Jednakże warto jeszcze i o nich wspomnieć. W Edfu, czyli głównym ośrodku kultu boga słońca, w kamiennych ścianach sali bibliotecznej, wykuto pierwszy katalog biblioteczny, który zawierał 37 tytułów. Z czasem jednak kultura i pismo Egiptu ulegały stopniowemu zanikowi, a sam Egipt zasymilował się z kulturą jego zdobywców [6, s. 9-14].

Mezopotamia

Niemal równocześnie z rozwojem cywilizacji egipskiej rozkwitła, w dolinie rzek Eufratu i Tygrysu, Mezopotamia. Kraina ta dokładnie zbadana przez archeologów w XIX w. n.e. odsłoniła wszystkie budowle, które wytworzyli jej mieszkańcy. Bez wątplenia najciekawszym wykopaliskiem był pałac króla asyryjsko-babilońskiego Sanheriba (705-681 r. p.n.e.) w Niniwie oraz biblioteka pałacowa założona przez jego wnuka Assurbanipala (668-629 r. p.n.e.). Znalaziono w niej około 25 000 glinianych tabliczek pokrytych pismem klinowym. Ocalały one jedynie dlatego, że w 612 r. p.n.e. król Medów Kyaksares zniszczył Niniwę,

a ogień, który spustoszył całą zabudowę, wbrew pozorom, nie tylko nie zaszkodził glinianym tabliczkom, lecz dodatkowo wypalił je sprawiając, że stały się znacznie trwalsze.

Każda z tabliczek, pod koniec tekstu, zawierała podpis, że stanowi ona własność Assurbanipala „króla świata, króla Asyrii”. Natomiast katalog biblioteczny był uporządkowany według treści i podzielony na działy. Poza tym stosowano dwa rodzaje spisów: tabliczek (podawały początkowe słowa i liczbę wierszy umieszczoną na każdej z nich) oraz ich serii (wykazywały wszystkie serie tekstów w obrębie danego działu).

Wróćmy jednak do samego założyciela biblioteki, Assurbanipala. Był on jednym z tych władców, którzy w utrwaleniu i zabezpieczeniu piśmiennictwa widzieli zasadniczy warunek rozwoju kulturalnego ludzkości. Zaplanował on wytrwałą i niezwykle rozumną akcję pozyskiwania interesujących i ważnych książek. Swoim urzędnikom polecił podróżować po różnych krainach w poszukiwaniu cennych dzieł, tworzyć ich odpisy i sprowadzać do swojej biblioteki. Angażując do tego celu uczonych wyspecjalizowanych w danej dziedzinie, stworzył imponujący zbiór tabliczek dotyczących filologii, astrologii i matematyki, astronomii, historii, prawa, teologii oraz nauk przyrodniczych. Warto wspomnieć, że w owej bibliotece znajdował się słynny sumeryjski epos o Gilgameszu².

W Mezopotamii odkryto również inne biblioteki, ale nie aż tak ciekawe jak ta stworzona przez Assurbanipala. Wśród nich wypada wymienić odkrytą w końcu XIX w. bibliotekę szkolną przy świątyni w Sippar, na północ od Babilonu, w której odnaleziono około 1 022 pozycji, czy bibliotekę przy świątyni boga Baala w Nippur, odkrytą niemalże w tym samym czasie, a zawierającą ponad 23 000 tabliczek [6, s. 14-10].

Niestety, do dzisiaj naukowcom udało się odczytać tylko jeden rodzaj pisma linearnego (B), natomiast drugie pismo linearne (A) pozostaje nadal zagadką, a co za tym idzie zawartość wielu dzieł, które zostały stworzone tym pismem również stanowi tajemnicę.

Starożytne Chiny

Na Dalekim Wschodzie w wiekach XXV-XV p.n.e. rozwinęła się cywilizacja w dolinach rzeki Indus. Początkowo obszary te zajmowała

---

² Jest to epos pochodzenia sumeryjskiego opisujący poszukiwanie przez legendarnego Gilgamesza (władcę Uruk) tajemnicy nieśmiertelności. W poemacie znajduje się między innymi opis potopu. Poemat powstał około 2000 r. p.n.e.

ludność kultury Harappy, dopiero około 1500 r. p.n.e. pojawił się tam lud indoeuropejski Ariów, który posługiwał się sanskrytem³.

W III tysiącleciu p.n.e. narodziła się kultura chińska. Nie wiadomo o niej zbyt wiele. Jedyne informacje pochodzą z pierwszych zachowanych zabytków, m.in. z inskrypcji wotywnych⁴ i wróżebnych na kościach i skorupach żółwich.

Najstarsze księgi chińskie miały postać drewnianych tabliczek, w których żłobiono ryłcem tekst, a następnie pokrywano atramentem. Kres takiej formie ksiąg położyły rządy cesarza Szy-huangti, który w 213 r. p.n.e. kazał spalić wszystkie księgi chcąc sparaliżować działania swoich przeciwników. Według tradycji ich miejsce szybko zajęły jedwabne skrawki materiału, na których pisano atramentem tworzonym z drzew pokostujących. Chiny są powszechnie uważane za kraj powstania najpopularniejszego po dziś dzień materiału – mianowicie papieru. Powstał on bowiem już w początkach II w. n.e. [2, s. 30-31].

Nie wiadomo zbyt wiele na temat chińskich bibliotek. Można się jedynie domyślać na podstawie podobieństw, które zachodziły pomiędzy Dalekim, a Bliskim Wschodem, że w Chinach również tworzone biblioteki przy pałacach bądź świątyniach [6, s. 19-20].

Epoka hellenistyczna

Wśród badaczy tego okresu powszechnie panuje pogląd, że książki w początkowym okresie rozwoju starożytnej Grecji funkcjonowały, pomimo że nie miały one cech współczesnej publikacji, lecz służyły jako pomoc dla nauczycieli i wykładowców podczas prowadzenia zajęć. Pozwala to przypuszczać, że właśnie wśród tej grupy społeczeństwa funkcjonowały niewielkie, domowe księgozbiory. Niekiedy są znane dokładnie początki greckich bibliotek, jednak już pod koniec V w. p.n.e. komedia attycka wspomina o zawodzie księgarza oraz istnieniu księgarń [2, s. 35-36].

Rzymski historyk z czasów dynastii Sewerów (193-253 r. n.e.), Atenajosow podaje, że zarówno Pizystrat (561-527 r. p.n.e.), jak i Polikrates (537-522 r. p.n.e.) mieli by jakoby słynać z zamiłowania do książek. Rządy Pizystrata były czasem nadzwyczaj sprzyjającym rozwojowi

---

³ Język literacki starożytnych, średniowiecznych i wczesnonowożytnych Indii. Należy do indoaryjskiej gałęzi indoirańskiej grupy rodziny języków indoeuropejskich.

⁴ Inskrypcje wotywnie zazwyczaj zawierały informację o tym, kto komu wotum wystawił, oraz z jakiego powodu.

kulturalnemu Grecji. Tyran⁵ zapoczątkował „Wielkie Dionizje”, coroczne święto, pełne tańca, śpiewów oraz poezji. Za jego rządów zaczął się budzić ruch artystyczny oraz literacki. Do centrum kraju ściągali najlepsi poeci. Istnieje więc spore prawdopodobieństwo, że na jego dworze mógł istnieć nadworny księgozbiór [6, s. 41].

Oczywistym jest, że zbiory książek posiadały szkoły filozoficzne. Doskonałym przykładem będą losy szkoły filozoficznej Arystotelesa. Wiadomo z późniejszych świadectw, m.in. Strabona, Plutarcha czy Aulusa Gelliusa, że filozof zbierał księgi i posiadał rozległy księgozbiór. Po jego śmierci szkoła trafiła pod opiekę jego ucznia – Teofrasta, który w testamencie przekazał Neleusowi ze Skepsis. Spadkobiercy Nelusa sprzedali księgozbiór i ten w mizernym stanie stał się w końcu własnością kupcowi Apellikonowi z Teos, który „podał rękopisy konserwacji, dość samowolnie uzupełniając teksty Arystotelesa. W 86 r. p.n.e. wódz rzymski Sulla zdobył Ateny, a w dwa lata później, jako cenną zdobycz wojenną, wywiózł ze sobą bibliotekę Apellikona, wśród niej – skarby biblioteki Arystotelesa. Odkrył je, w majątku Sulli koło Cumae, gramatyk grecki Tyrannion, którzy sporządził z nich odpisy i przekazał je szkole perypatetycznej w Atenach, gdzie stały się podstawą zbiorowego wydania dzieł filozofa i początkiem studiów nad Arystotelesem” [6, s. 44]. Inna wersja mówi, że Neleus sprzedał swój majątek królowi Egiptu, który wcielił księgozbiór Arystotelesa oraz Teofrasta do wielkiej biblioteki Aleksandryjskiej. Nie wiadomo, który z przekazów jest prawdziwy, niemniej dowodzą one istnienia potężnego księgozbioru.

Księgozbiory posiadały w późniejszym czasie również szkoły gimnazjalne, jak np. tzw. Ptolemaion w Atenach, założony przez Ptolemeusza Filadelfosa. Na jednej z inskrypcji z I w. p.n.e. zachowała się informacja, że na podstawie uchwały ludu księgozbiór biblioteki miał być pomnażany przez samych tylko efebów⁶ liczbą około 100 zwojów rocznie.

Na wyspie Kos około V w. p.n.e. istniała słynna szkoła wyższa założona przez samego Hipokratesa. Główny trzon najstarszej biblioteki specjalistycznej stanowiło słynne *Corpus Hippocraterum*, które zawierało

---

⁵ W starożytności słowo tyran miało inny wydźwięk niż współcześnie. Tyranem nazywano osobę, która miała nieograniczoną władzę zdobytą w nieuczciwy sposób (nie drogą demokratycznych wyborów). Tyrania nie wykluczała rządów mądrych i łagodnych.

⁶ Efeb (gr. *ephebos*) – w starożytnej Grecji był to młodzieniec w wieku 18-20 lat poddawany efebii, czyli obowiązkowemu szkoleniu wojskowemu, poprzedzającemu uzyskanie pełnego obywatelstwa. Potocznie urodziwy młodzieniec.

53 rozprawy. Niewiele jednak wśród nich wyszło spod pióra samego Hipokratesa.

W epoce Arystotelesa dokonała się swoista rewolucja w świadomości Greków. Obywatele przestali polegać przede wszystkim na przekazie mówionym i rozpoczęli własne studia nad książką. Przyczyniło się to do wzrostu zainteresowania formą pisaną, co spowodowało wzrost jej produkcji. Udoskonalano formę książki, a księgozbiory powiększały się w szybkim tempie. Proces ten miał wpływ na życie kulturalne w Aleksandrii oraz funkcjonowanie znajdującej się na jej terenie biblioteki [6, s. 44].

Aleksandria założona została przez Aleksandra Wielkiego (356-323 r. p.n.e.). Władca pragnął uczynić z niej miasto tętniące życiem artystycznym i literackim. Bibliotekę oraz muzeum⁷ założył towarzysz podróży Aleksandra Macedońskiego, Ptolemeusz I. Natomiast Ptolemeusz II Filadelfon wykorzystał pomysł Assurbanipala i postanowił zgromadzić kompletne piśmiennictwo greckie dostępne za jego czasów. Jego wysłannicy podróżowali po całej Grecji, zbierając materiały jakie tylko mogły dostarczyć im ówczesne rynki. Założenie to zostało w dużej mierze zrealizowane. Świadczy o tym fakt, że podczas inwazji Cezara na Egipt (48/47 r. p.n.e.) biblioteka według świadectwa Gelliusa liczyła 700 000 zwojów [14, s. 160-172].

Samą bibliotekę podzielono na dwie części: bibliotekę główną zwaną Brucheionem oraz mniejszą, nazywaną Sarapeionem⁸. Biblioteka przyświątynna była przeznaczona dla użytku obywateli, a Brucheion stanowił klasyczny warsztat naukowy zespołu uczonych, pracujących nad całością literatury greckiej. Mieli oni za zadanie zinwentaryzować teksty zawarte w rękopisach, rejestrując dokładnie pisma prawdziwe, a odrzucając teksty fałszywe [4, s. 338-352].

Największą część prac wykonał Kallimach, który w Pinakesie⁹, czyli swojej bibliografii składającej się ze 120 ksiąg zawarł całą grecką twórczość literacką od Homera do Arystotelesa. Podzielił on literaturę na

---

⁷ Musejon – było świątynią Muz, a raczej miejscem ich kultu. Mógł wyobrażać również związek kulturowy ku ich czci. W samej Bibliotece Aleksandryjskiej mógł oznaczać rodzaj instytutu naukowo-badawczego.

⁸ Nazwa Sarapeion pochodzi od miejsca, w którym się znajdowała – czyli przy świątyni Sarapisa.

⁹ Pinakes oznacza tablice. Pełny napis brzmiał „tablice tych wszystkich, którzy wstawili się w jakiegokolwiek dziedzinie literatury”. W późniejszym czasie zaginęły bez śladu.

dwa działy, mianowicie poezję (epos, elegia, jamb, melika, tragedia) oraz prozę (historię, wymowę, filozofię medycynę i prawo) [6, s. 46].

Biblioteka działała przez wiele wieków i mimo lepszych oraz gorszych okresów, pozostawała ważnym centrum naukowym oraz literackim starożytności, a jej zbiory budziły powszechny podziw i nierzadko zazdrość. Konflikt pomiędzy Kleopatrami VII, a jej kochankiem Juliuszem Cezarem doprowadził do tragicznego w skutkach pożaru Brucheionu. Prawdopodobnie ogień z płonących egipskich statków zajął pałac królewski, a stamtąd bibliotekę. Plutarch jednak nie zawierzył tej wersji wydarzeń i o podpalenie Brucheionu oskarżył Cezara. Przypuszczenie to poddawane jest w wątpliwość, ponieważ Juliusz Cezar słynął z zamiłowania do sztuki i literatury [6, s. 48-49]. Sarapeion znajdujący się w innej części miasta, nie poniósł wówczas żadnych strat i zachował status biblioteki złożonej z najcenniejszych zbiorów. Biblioteka działała najpewniej do roku 391 n.e., kiedy to patriarcha Teofil wypełniając cesarskie rozkazy palił pogańskie świątynie, w tym również świątynię Sarapisa, przy której znajdowała się biblioteka. Ostateczna zagłada nastąpiła dopiero w 612 r. n.e. Kalif Omar, fanatyczny wyznawca Proroaka, po zdobyciu Aleksandrii, nakazał spalić wszystkie książki niewiernych.

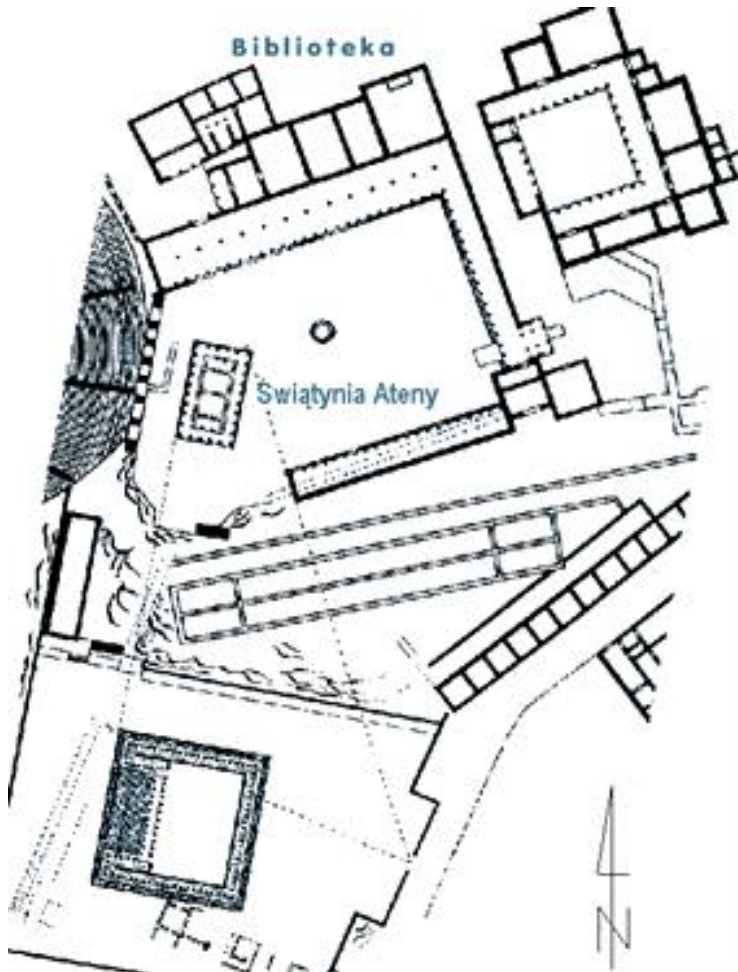
Za drugą największą hellenistyczną bibliotekę uchodziła biblioteka powstała w Pergamonie. Miasto zostało założone około VIII w. p.n.e. Jego stworzenie przypisywane jest Eolom¹⁰. W późniejszym okresie wchodziło w skład imperium Aleksandra Wielkiego.

Historia biblioteki rozpoczyna się wraz z okresem panowania Attalosa I (241-197 r. p.n.e.). Wykopaliska pozwoliły dowiedzieć, że biblioteka znajdowała się przy świątyni Ateny. Do budynku wchodziło się przez liczne drzwi z kolumnowego portyku. Znajdowały się w nim 4 pomieszczenia biblioteczne. Największe pełniło funkcję sali sympozjalnej, natomiast 3 pozostałe były przeznaczone na magazyny [6, s. 49-50]. Sam rozkład pomieszczeń prezentował się następująco (Rysunek 1):

---

¹⁰ Eolowie (gr. *Aioloï*) – greckie plemiona, które po 2000 p.n.e. zasiedliły środkową Grecję.

Rysunek 1. Pergamon: plan biblioteki.

Źródło: [12, s. 8].

Ośrodek pergamoński świadomie konkurował z Biblioteką Aleksandryjską, opierając jednak swoje dzieła przede wszystkim na filozofii stoickiej, w przeciwieństwie do Aleksandrii, w której dominowała filozofia Arystotelesa.

W Pergamonie można odnaleźć materiały świadczące o wysokim poziomie starożytnego bibliotekarstwa. Powstały tam pierwsze (niezachowane i znane tylko z późniejszych wzmianek) traktaty o zbieraniu

książek i organizacji bibliotek, spisane przez Artemona i Telefosa. Obliczono, że 3 izby-magazyny mogły pomieścić około 200 000 zwojów, czyli mniej więcej tyle ile Kleopatra VII otrzymała od Marka Antoniusza.

Pod koniec epoki hellenistycznej istniała także Biblioteka Królów Macedonii. Do Rzymu została przywieziona po klęsce pod Pydną w 168 r. p.n.e. przez konsula¹¹ Emiliusza Paulusa. Była to jedna z pierwszych bibliotek utworzonych w Imperium Romanum [2, s. 41-42].

Podobno jej najstarsze zwoje sięgały czasów Antygona Gonatasa, który władał Macedonią w III w. p.n.e. Powszechnie uważa się, że dała ona początek rzymskim bibliotekom, w niej rozwinęło się bibliofilstwo i dzięki niej Rzymianie przejęli dziedzictwo książki hellenistycznej.

Imperium Romanum

Historia Rzymu rozpoczyna się zgodnie z jego legendarnym założeniem w 753 r. p.n.e. Jednakże przez wiele wieków obszar Italii pozostawał pod panowaniem autochtonicznego ludu Etrusków. Dopiero w okolicach III w. p.n.e. państwo rzymskie rozpoczęło podboje: opanowało całą Italię, Kartaginę i państwa hellenistyczne. Z czasem stało się jednym z najpotężniejszych mocarstw świata starożytnego – Imperium Romanum [4, s. 423-449].

Zawartość pierwszych bibliotek w Rzymie stanowiły przede wszystkim książki greckie. Historia powszechna odnotowuje trzy najważniejsze księgozbiory, które zostały sprowadzone na teren imperium. Pierwszy, znaleziony w Pelli, stolicy kraju Macedonii, stanowiła królewska biblioteka Perseusza, przywieziona do Italii w 168 r. p.n.e., przez Emiliusza Paulusa. Drugim był księgozbiór Apellikona, który został przechwycony przez Sullę. Ostatnią ze znanych bibliotek hellenistycznych był księgozbiór króla Pontu Mitrydatesa Wielkiego, który po wygranej w 67 r. p.n.e. bitwie, przywiózł do Rzymu Lukullus [6, s. 57-58].

Biblioteki prywatne zaczęły pojawiać się za czasów republiki rzymskiej. W I w. p.n.e. nie należały już one do rzadkości. W środowisku Rzymian, wykształconych w kulturze greckiej, księgozbiory te miały służyć rozszerzaniu wiedzy o kulturze hellenistycznej oraz ukształtowaniu wartości młodych ludzi. Biblioteki zakładano przede wszystkim w prywatnych willach. Przykładem może być chociażby księgozbiór, który Lukullus przywiózł z wyprawy wojennej. Umieścił go w swoim

---

¹¹ W starożytnym Rzymie, w okresie republiki, był jednym z dwóch najwyższych rangą urzędników wybieranych przez komicja centurialne na roczną kadencję. Był odpowiedzialny za politykę zagraniczną.

domu w Tuskulum, gdzie bardzo chętnie udostępniał go swojej rodzinie oraz przyjaciółom.

Biblioteką prywatną, o której współczesna historia wie stosunkowo dużo, była biblioteka znaleziona w willi Pizonów, w Herkulanum. Było to pomieszczenie o niewielkich wymiarach około 3,5 na 3,5 metra znajdujące się przy krużganku. Podczas wybuchu Wezuwiusza w 79 r. p.n.e. miasto zostało przykryte kilkumetrowym popiołem, dzięki czemu wiele z zabytków zachowało się w bardzo dobrym stanie [6, s. 58]. Podczas prac archeologicznych odkryto, na 1,8 metrowych regałach zwęglone zwoje. Z 1 800 odkrytych zabytków udało się dotychczas odczytać ponad 400. Niestety większość z nich jest na tyle zwęglona, że rozszyfrowanie ich wydaje się być niemożliwe [6, s. 59].

Znakomity mówca Cynceron także słynął z zamiłowania do książek. Korzystał z pomocy przyjaciół, księgarzy, a nierzadko również brał udział w licytacjach, chcąc koniecznie zdobyć upragnioną książkę. Wiemy, że posiadał bibliotekę na jednym ze wzgórz Rzymu – Palatynie oraz w kilku willach poza miastem [6, s. 59].

Księgozbiory nie tylko służyły uczonym jako warsztat naukowy. Pojawiło się również w tym czasie nowe zjawisko zwane przez Senekę „snobizmem bibliofilów”. Wyśmiewał on pewnego zamożnego Rzymianina, który posiadał olbrzymi księgozbiór, lecz niestety nie był w stanie wymienić znajdujących się nim tytułów. W późniejszym czasie problem ten poruszył zarówno Petroniusz jak i Lukian z Samosat.

Pomysł założenia pierwszej biblioteki publicznej wyszedł podobno od samego Cezara, który na organizatora tego przedsięwzięcia wyznaczył poważanego uczonego – Warrona¹². Niespodziewana śmierć Juliusza Cezara nie pozwoliła doprowadzić pomysłu do końca, ale idea biblioteki publicznej została już zaszczerpiona w społeczeństwie rzymskim. Później, w 40 p.n.e. na forum rzymskim powstało Atrium Libertatis, założone przez Gajusa Asiniusza Polio we wspaniale odnowionym budynku, w którym znajdowały się zarówno książki rzymskie, jak i greckie. Zbiory przechowywane były w pomieszczeniach, z których składała się biblioteka. Na ścianach natomiast widniały portrety uczonych.

Kontynuację biblioteczej idei dostrzegał również syn Juliusza Cezara – Oktawian August (30 r. p.n.e. – 14 r. n.e.), który na użytek publiczny przeznaczył bibliotekę wzniesioną na Polu Marsowym, w zbudowanym przez siebie portyku Oktawii. Następni władcy także dbali o rozwój bibliotek, dzięki Swetoniuszowi dowiadujemy się, że

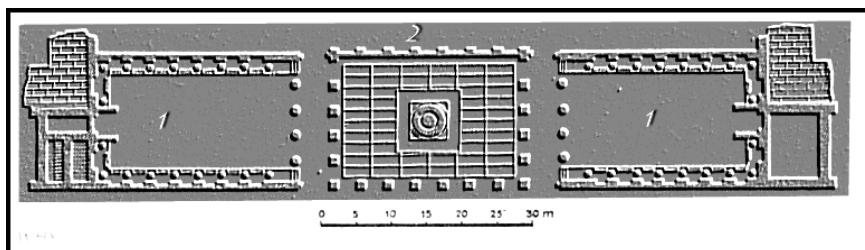
---

¹² Pisarz i uczonego rzymski o wszechstronnych zainteresowaniach. Oprócz traktatów o rolnictwie, języku łacińskim, religii, pisał również traktaty polityczne.

bibliotekę założył również Tyberiusz (14-17 r. n.e.) lokalizując ją przy świątyni Augusta [6, s. 61]. Niestety większość tych bibliotek spłonęła w wielkim pożarze Rzymu (64 r. n.e.) i dopiero cesarz Domicjan (81-96 r. n.e.) odbudował je niemalymi nakładami środków.

Jedną z najświetniejszych bibliotek była bez wątpienia Biblioteka Ulpiańska (Bibliotheca Ulpia), zawdzięczająca swoje powstanie cesarzowi Trajanowi (98-117 r. n.e.): „Ruiny jej można obejrzeć dziś jeszcze na forum tego cesarza przy via Imperiale w Rzymie. Projektował ją architekt nadworny Trajana, Apollodoros z Damaszku, którego plan przypomina w zasadniczych zarysach starą bibliotekę Augusta na Palatynie. Spotykamy tu znowu dwa odpowiadające sobie gmachy, bardzo okazałe, a pełniące przecież także funkcje magazynów. Rozdzielał je czworoboczny dziedziniec, pośrodku którego wznosiła się kolumna Trajana. Oba budynki otwierały się na dziedziniec kolumnowymi portykami. Wszedłszy do wewnątrz, widziało się naprzeciw wejścia wielką czworokątną niszę ozdobioną posągami, wzdłuż ścian natomiast biegło niskie podium, nad którym znajdowały się inne, również czworokątne nisze (szerokości 2 m, głębokości 75 cm) mieszczące drewniane szafy z zamykanymi drzwiczkami. W nich właśnie przechowywano książki. Prawdopodobnie były one numerowane, co oczywiście ułatwiało pracę bibliotekarzom” [14, s. 178]. Współczesna nauka jest w posiadaniu planu biblioteki ulpiańskiej, który przedstawiono na Rysunku 2:

Rysunek 2. Plan biblioteki ulpiańskiej w Rzymie.

Źródło: [10].

Biblioteki budowano z różnych powodów, także dla uczczenia czyjegoś imienia. Przykładem biblioteki wybudowanej z podobnych pobudek była tzw. biblioteka Celsusa. Znajdowała się poza granicami samego Rzymu, mianowicie w Efezie. Jej budowę rozpoczął w 110 r. n.e. konsul Tyberiusz Juliusz Akwila dla upamiętnienia imienia swojego ojca, Celsusa.

Ukończyli ją jednak jego potomkowie około 135 r. n.e., a „Sposób rozplanowania biblioteki różnił się od dotychczas stosowanego – greckiego – z oddzielnymi magazynami na książki. Rzymianie zbudowali jedną salę główną o rozmiarach 10,9 m na 16,7 m, gdzie w niszach przechowywano szafy ze zwojami. Budowano też podwójne mury, które miały chronić zbiory przed wilgocią. W centrum znajdował się prawdopodobnie posąg Ateny, bogini mądrości i nauki” [8]. Do dzisiaj jej ruiny można podziwiać w Efezie (Rysunek 3). Jest to współczesny front biblioteki, zachowany w dobrym stanie [14, s. 179]. Wykopaliska pozwoliły również dokonać rekonstrukcji wnętrza owej biblioteki.

Rysunek 3. Ruiny Biblioteki w Efezie.

Źródło: [13].

Rzymianie umieszczali również księgozbiory w swoich łaźniach. Łaźnie były miejscem spotkań towarzyskich, rozmów oraz polemik na temat filozofii i polityki. Stanowiły pewnego rodzaju centrum kulturalne. Ich liczba w I w. p.n.e. szacowana jest na około 170 jednostek w samym Rzymie. Źródła historyczne wspominają, że pracujących w nich bibliotekarzy określano specjalną nazwą, mianowicie *vilicus thermanum bibliothecae*. Zwoje papirusowe przechowywano zazwyczaj w narożnikach łaźni, żeby nie były narażone na bezpośredni kontakt z wodą [6, s. 62].

Bliżej znaną biblioteką była ta, założona przez Aleksandra Sewera (222-235 r. n.e.). Znajdowała się ona w Panteonie, czyli świątyni poświęconej bogom rzymskim. Była to prawdopodobnie pierwsza biblioteka, w której kierownikiem został chrześcijanin. Jego wybór jest świadectwem niezwykłego liberalizmu cesarza, który tolerował religie inne od rzymskich. Dzięki powołaniu Juliusza Africanusa na to stanowisko,

zbiory biblioteki wzbogaciła również literatura Bliskiego Wschodu, m.in. hebrajska i chrześcijańska.

Wiele bibliotek gmin i szkół chrześcijańskich zostało zamkniętych na początku IV w. Sytuacja ta wynikała z polityki cesarza Dioklecjana. Był on zagorzałym przeciwnikiem nowego ruchu religijnego, czego konsekwencjami były organizowane na wielką skalę prześladowania. W tym czasie zniszczonych zostało wiele zbiorów, a w nich materiały niezbędne do katechezy, pisma święte czy księgi liturgiczne. Istnieje również prawdopodobieństwo, że biblioteki chrześcijańskie przechowywały materiały archiwalne w postaci akt męczenników czy korespondencji [6, s. 62].

Dzisiaj wiadomo, że za czasów Konstantyna Wielkiego w samym Rzymie istniało 28 bibliotek publicznych. Stan ten zapewne odwzorowywał zamiłowanie obywateli rzymskich do książki. Zapotrzebowanie na nią sprawiało, że biblioteki były poszukiwane oraz potrzebne. Dopiero w okolicach końca IV w. zainteresowanie książką osłabło. Wynikało to najprawdopodobniej z burzliwego okresu politycznego, Ammianus Marcellinus pisał wtedy: „jak groby, biblioteki są stale zamknięte” [4, s. 616-621].

W 324 r. n.e. Konstantyn Wielki postanowił rozpocząć budowę nowej stolicy Cesarstwa Rzymskiego – Konstantynopola, nazwanego od swojego imienia. Nawrócony na chrześcijaństwo cesarz pragnął odciąć się od rozpustnego, zepsutego Rzymu, przeprowadzając się wraz z dworem do Bizancjum. Zmiana ta spowodowała również przeniesienie do Konstantynopola życia kulturalnego. Decyzja cesarza dała początek podziałowi cesarstwa na zachód i Bizancjum [4, s. 608-616].

Współczesne badania archeologiczne wciąż informują o nowych odkryciach. Są to najczęściej pozostałości bibliotek gimnazjalnych bądź zbiorów prywatnych. Nie dowiadujemy się zbyt wiele o rozkładzie pomieszczeń w bibliotekach publicznych, natomiast czerpiemy sporo informacji o gustach i upodobaniach czytelniczych samych Rzymian. Być może wkrótce dowiemy się znacznie więcej, bo przecież należy pamiętać, że nie wszystkie wzgórza Rzymu zostały do dzisiaj przebadane. Szczególnie, że współcześnie na jednym z nich dalej mieści się część willowa miasta, a mieszkańcy nie zgadzają się na prace archeologiczne.

Zakończenie

Biblioteki starożytności, mimo różnic łączyła wspólna idea z jaką były one zakładane już od czasów króla Mezopotamii Assurbanipala. Celem ich tworzenia było pragnienie zabezpieczenia piśmiennictwa, a co za tym idzie kultury danego obszaru oraz zamieszkującej go cywilizacji.

Od wieków biblioteki stanowiły swojego rodzaju pomniki dorobku ludzkości. To w ich otoczeniu kwitło życie kulturalne, naukowe i literackie. Powstawały nowe materiały, rozwiązania techniczne czy dyscypliny naukowe, jak chociażby filologiczna krytyka tekstu. Książka i biblioteka starożytna dały podstawy rozwoju kultury i literatury dla kolejnych pokoleń. Stały się uniwersalne, wielowiekowe i przede wszystkim ponadczasowe. Dzięki bogactwu zbiorów ówczesnych bibliotek możemy mieć świadomość podobieństw, które łączą nas ze światem antycznym. Myśl przyświecająca jednemu z pierwszych świadomych twórców biblioteki, Assurbanipalowi, królowi Asyrii, wydaje się być ciągle aktualna. Utrwalanie i zabezpieczanie piśmiennictwa oraz znajdowanie miejsca do jego przechowywania ciągle stanowi wyznacznik rozwoju ludzkości i świadczy o naszym dziedzictwie i dorobku kulturowym.

BIBLIOGRAFIA:

- [1] Bieńkowska B.: *Książka na przestrzeni dziejów*. Warszawa 2005. ISBN 83-88581-21-X.
- [2] Bieńkowska B., Chamerska H.: *Zarys dziejów książki*. Warszawa 1987. ISBN 83-209-0557-5.
- [3] Dahl S.: *Dzieje książki*. Wrocław, Warszawa, Kraków 1965.
- [4] Jaczynowska M., Musioł D., Stepień M.: *Historia Starożytna*. Warszawa 2010. ISBN 978-83-7436-221-4.
- [5] Jurewicz O., Winniczuk L.: *Starożytni Grecy i Rzymianie w życiu prywatnym państwowym*. Warszawa 1968.
- [6] Głombiowski K., Szejnkowska H.: *Książka rękopiśmienna i biblioteka w starożytności i średniowieczu*. Warszawa, Wrocław 1983. ISBN 83-01-00029-5.
- [7] Grycz J., Gryczowa A.: *Historia książki i bibliotek w zarysie*. Warszawa 1972.
- [8] *Historia bibliotek* [online]. [Data dostępu: 25.12.2009]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.wsp.krakow.pl/whk/biblioteki/>.
- [9] Levy J.: *Zaginione miasta starożytności*. Poznań 2008. ISBN 978-83-245-9557-0.
- [10] *Plan Biblioteki Ulpiańskiej*. W: *Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Narodowej w Krakowie* [online]. [Data dostępu: 25.12.2009]. Dostępny w World Wide Web: http://www.wsp.krakow.pl/whk/imagi2/b_ulpia.gif.
- [11] Pianko G.: *Praca pisarza, księgarza i bibliotekarza w starożytności*. Warszawa 1955.

- [12] Radt W.: *Pergamon. Geschichte und Bauten einer antiken Metropole*. Darmstadt 1999.
- [13] *Ruiny Biblioteki w Efezie* [online]. [Data dostępu: 25.12.2009]. Dostępny w World Wide Web: <http://img638.imageshack.us/img638/254/efez3.jpg>.
- [14] Świderkowa A., Nowicka M.: *Książka się rozwija*. Wrocław, Warszawa, Kraków 2008. ISBN 978-83-04-04984-0.

Dorota Sochocka

Academic Students' Association of Library Science
Institute of Library and Information Science
University of Silesia
Tutor: PhD Agnieszka Bajor
e-mail: dorotasochocka@gmail.com

**ANCIENT LIBRARIES, ALL ABOUT THAT WHAT WAS BETWEEN
IV DYNASTY AND CONSTANTINE I****ABSTRACT:**

The aim of the article is to present the development of libraries from the earliest times until the fourth century after Christ. The historical and archaeological material from ancient Egypt, Mesopotamia, China, through the Hellenistic era to the time of the Roman Empire is examined. The time period between the IV dynasty in Egypt and the reign of Constantine I was studied. From this period are the first available sources on the library, and Constantine I through his baptism and the establishment of the new capital of the Roman Empire brought a period of division of the empire.

KEYWORDS:

Ancient libraries. Imperium Romanum. Librarianship.